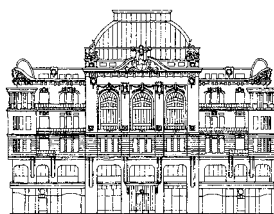

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

ECONOMIC SCIENCES COLLECTION
Book XIV

ECONOMIC CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES

Proceedings
of the Conference
CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES
held at SASA on April 20, 2010

Accepted for Publication at the 10th Session of the Department of Social Sciences
of the Serbian Academy of Sciences and Arts, held on December 14th, 2010
after being reviewed by
Corresponding Member Časlav Očić, University Professors Oskar Kovač,
Mladen Kovačević,
Ljubomir Madžar, Blagoje Babić, Milovan Mitrović, Đorđe Popov and Rajko Bukvić

Editor
Academician
ČASLAV OČIĆ

BELGRADE
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

ЕКОНОМСКИ ЗБОРНИК
Књига XIV

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова
с научног скупа
КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ
одржаног у САНУ 20. априла 2010. године

Примљено на 10. скупу Одељења друштвених наука
Српске академије наука и уметности 14. децембра 2010.
на основу реферата
дописног члана Часлава Оцића, универзитетских професора Оскара Ковача,
Млађена Ковачевића, Љубомира Маџара, Благоја Бабића,
Милована Митровића, Ђорђа Попова и Рајка Буквића

Уредник
академик
ЧАСЛАВ ОЦИЋ

БЕОГРАД
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

**ЕКОНОМСКА КРИЗА:
ПОРЕКЛО И ИСХОДИ**

**ECONOMIC CRISIS:
ORIGINS AND OUTCOMES**

Припрема Layout
Љубица Танасковић Ljubica Tanasković

Превод с енглеског English translation
Александар Павић Aleksandar Pavić

Штампа Printed by
Штампарија Издавачке фондације Štamparija Izdavačke fondacije
Архиепископије београдско-карловачке Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke
Краља Петра Првог 5, Београд Kralja Petra Prvog 5, Belgrade

Тираж Circulation
200 примерака 200 copies

© ©
САНУ, Београд, Србија SASA, Belgrade, Serbia

САДРЖАЈ CONTENTS

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

Часлав Оцић

1

УВОДНА ИЗЛАГАЊА INTRODUCTORY LECTURES

ВЕЛИКА ЕКОНОМСКА КРИЗА 7 THE GREAT ECONOMIC CRISIS
И ДРЖАВНА ИНТЕРВЕНЦИЈА AND STATE INTERVENTION
У МЕЂУРАТНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ IN INTERWAR YUGOSLAVIA
Смиљана Ђуровић Smiljana Đurović

ГЛАВНИ ИЗАЗОВ СВЕТСКОЈ 27 THE MAIN CHALLENGE TO THE WORLD
ПРИВРЕДИ: ИСЦРПЉИВАЊЕ ECONOMY: EXHAUSTION OF THE
„ЕВРОПСКЕ ВРСТЕ РАЗВОЈА“ „EUROPEAN TYPE OF DEVELOPMENT“
Благоје С. Бабић Blagoje S. Babić

ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ HISTORY

ПРВЕ ТРИ БАНКАРСКЕ КРИЗЕ 51 THE FIRST THREE BANKING CRISES
У СРБИЈИ ДО 1914. IN SERBIA BEFORE 1914
Биљана Стојановић Biljana Stojanović

ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА 71 ECONOMIC POLICY
И КОНЈУНКТУРА У ЈУГОСЛАВИЈИ, AND MARKET CONDITIONS
1919–1925. IN YUGOSLAVIA, 1919–1925
Бошко Мијатовић Boško Mijatović

АГРАРНА КРИЗА 91 AGRARIAN CRISIS
У СРБИЈИ, 1925–1935. IN SERBIA, 1925–1935
Момчило Исић Momčilo Isić

МЕЂУРАТНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ 101 INTERWAR INVESTMENTS
У ЈУГОСЛОВЕНСКУ ИНДУСТРИЈУ IN YUGOSLAV INDUSTRY

И ХРВАТСКО-СЛОВЕНАЧКА ПРОПАГАНДА Слободан Вуковић		AND CROATIAN-SLOVENIAN PROPAGANDA Slobodan Vuković
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ		THEORY
ТЕОРИЈЕ КРИЗЕ – КРИЗА МОДЕРНИХ ТЕОРИЈА Александар Саша Гајић	115	CRISIS THEORIES – THE CRISIS OF MODERN THEORIES Aleksandar Saša Gajić
СВЕТСКА ФИНАНСИЈСКА КРИЗА Оскар Ковач	127	THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS Oskar Kovač
МОГУЋИ УЗРОЧНИЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Љубомир Маџар	141	CONUNDRUM OF THE PRIME MOVERS OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS Ljubomir Mažar
ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОУКЕ ЗА ЕКОНОМСКУ ТЕОРИЈУ И ПОЛИТИКУ Исидора Љумовић и Мирослав Н. Јовановић	159	ECONOMIC CRISIS: LESSONS FOR ECONOMIC THEORY AND POLICIES Isidora Ljumović and Miroslav N. Jovanović
ПАРАДИГМЕ ТУМАЧЕЊА И СТРАТЕГИЈЕ ИЗЛАСКА ИЗ КРИЗЕ 2008. Вера Вратуша	173	THE CRISIS OF 2008: PARADIGMS OF INTERPRETING AND STRATEGIES OF OVERCOMING Vera Vratuša
КРИЗА: НЕОЛИБЕРАЛНА ДИЈАГНОЗА – КЕЈНЗОВСКА ТЕРАПИЈА? Бранка Бујишић	193	CRISIS: NEOLIBERAL DIAGNOSIS – KEYNESIAN THERAPY? Branka Bujišić
СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: ЈЕДНО ВИЂЕЊЕ Драгана Митровић	201	THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS: ANOTHER VIEW Dragana Mitrović
САВРЕМЕНА ЕКОНОМСКА КРИЗА: „АУСТРИЈСКО“ ОБЈАШЊЕЊЕ Божо Стојановић	217	THE CURRENT ECONOMIC CRISIS: THE “AUSTRIAN” EXPLANATION Božo Stojanović
ИСТОРИЈСКИ УСУД КАПИТАЛИЗМА: КРИЗА КАО ПОСЛЕДИЦА НЕКОНТРОЛИСАНОГ РАСТА Борис Н. Кршев	231	LE DESTIN HISTORIQUE DU CAPITALISME: LA CRISE EN RAISON D’UNE CROISSANCE INCONTRÔLÉE Boris Kršev

С В Е Т	2 4 5	W O R L D
КРИЗА И/ИЛИ НЕНАУЧЕНЕ ЛЕКЦИЈЕ? Ђорђе Попов	245	CRISIS OR AN (UN)LEARNED LESSON? Đorđe Popov
ПОРЕКЛО АКТУЕЛНЕ СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Хасиба Хрустић	259	ROOTS OF THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS Hasiba Hrustić
КРИЗА И КОНВЕРГЕНЦИЈА Живота Ђорђевић	275	CRISIS AND CONVERGENCE Života Đorđević
ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАО УЗРОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗЕ Рајко Буквић и Часлав Оцић	277	ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАК ИСТОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗИСА Рајко Буквич и Часлав Оцић
НЕМОЋ МОНЕТАРНЕ ПОЛИТИКЕ У УСЛОВИМА СВЕТСКЕ ФИНАНСИЈСКЕ И ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Ђорђе Ђукић	293	THE POWERLESSNESS OF MONETARY POLICY UNDER THE CONDITIONS OF THE GLOBAL FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS Đorđe Đukić
ГЕНЕЗА И ПОСЛЕДИЦЕ КРИЗЕ: ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТ Драгомир Анђелковић	307	GENESIS AND CONSEQUENCES OF THE CRISIS: THE GEO-POLITICAL ASPECT Dragomir Anđelković
УЗРОЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ И ЊЕНЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ Горан Николић	327	CAUSES OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND ITS GEOPOLITICAL CONSEQUENCES Goran Nikolić
Т Р А Н З И Ц И Ј А И С Р Б И Ј А		T R A N S I T I O N A N D S E R B I A
УЗРОЦИ ДУБОКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ Млађен Ковачевић	339	CAUSES OF THE DEEP ECONOMIC CRISIS IN SERBIA Mladen Kovačević
ЕФЕКТИ КРИЗА У СРБИЈИ Снежана Грк	363	EFFECTS OF THE SERBIAN CRISIS Snežana Grk

СВЕТСКОСИСТЕМСКИ АСПЕКТИ КРИЗЕ И СРБИЈА Слободан Антонић	379	WORLD-SYSTEMIC ASPECTS OF THE GLOBAL CRISIS AND SERBIA Slobodan Antić
АКТУЕЛНА СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА И ТРАНЗИЦИОНА РЕЦЕСИЈА: ИСКУСТВО СРБИЈЕ Властимир Вуковић	391	THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND THE TRANSITION RECESSION: SERBIA'S EXPERIENCE Vlastimir Vuković
ПОСЛЕДИЦЕ ПРОДАЈЕ ТЕЛЕКОМУНИКАЦИОНЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ Александра Смиљанић	405	THE SALE OF THE SERBIAN TELECOMMUNICATIONS INFRASTRUCTURE Aleksandra Smiljanić
СРПСКО ДРУШТВО: КРИЗА, СУКОБИ, РАЗАРАЊЕ И ОПОРАВАК Милован М. Митровић	421	SERBIAN SOCIETY: CRISIS, CONFLICTS, DEVASTATION AND RECOVERY Milovan M. Mitrović
НЕДОСТАЦИ СИСТЕМА КАО ПРЕТЕЖНИ ИЗАЗИВАЧ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ (2007–2010) Маринко Бошњак	439	SYSTEMIC SHORTCOMINGS AS A PRIMARY CAUSE OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS (2007–2010) Marinko Bošnjak
ПОСЛЕДИЦЕ ЗАКЉУЧИВАЊА СПОРАЗУМА О СТАБИЛИЗАЦИЈИ И ПРИДРУЖИВАЊУ СРБИЈЕ ЕУ Дејан Мировић	451	CONSEQUENCES OF THE STABILIZATION AND ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN SERBIA AND THE EU Dejan Mirović
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈСКИ РИЗИЦИ У БАНКАРСКОМ СЕКТОРУ СРБИЈЕ И РЕГИОНА Бранко Урошевић	459	ECONOMIC CRISIS AND GLOBALIZATION RISKS FACING THE BANKING SECTOR OF SERBIA AND THE REGION Branko Urošević
ЕКОНОМИКА ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ЗДРАВСТВА Здравко Шолак	469	ECONOMICS OF POST-SOCIALIST HEALTH CARE SYSTEM Zdravko Šolak

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

ЧАСЛАВ ОЦИЋ

ШТА ЈЕ КРИЗА?

Загорски сељак Мика Брезовачки 1931:

Каква је та година деветстотридесетпрва! [...]

Такве још није било! [...]

Госпон биљежник – ... – јели ви знате, кај је то криза? [...]

Криза – ... – то вам је, кад ја својег јунца десет пута терам на сејем, а немрем га продати! ... То се зове, бумо рекли, криза! То је моја криза, али то бу и опћинска криза, јер ја небум могел платити својих, бумо рекли, дажбаина! ...

Славко Колар, *Ми смо за љравицу*, Загреб 1936; приповетка „Криза“.

Мајко, зашто је хладно у нашој соби? – Јер нема угљена, сине. – А зашто нема угљена? – Јер тата нема посла. – А зашто тата нема посла? – Јер има превише угљена.

Иван Дончевић, *Људи из Шушњаре*, Загреб 1933.

Да ли простодушна народска (данас је у моди да се каже: популистичка) дефиниција кризе као економске микро-макро *инконируенције* (огромних социјалних, психолошких и моралних трошкова) коју загорски сељак Мика Б. предочава *Јосион биљежнику* 1931. (у јеку Велике кризе) има универзално значење? Које, дакле, важи и за СЕКУ 2008.

Да ли Мајчин опис *нарушавања равнотеже кайиџала и рада* које резултира кризом хиперпродукције представља опште – *йарадоксолошко* – објашњење феномена?

Да ли је криза циклички *йроцес* („логика историје“ *на делу*) или „линеарни“ „диктат“ (*йројект*), тј. историјски инжењеринг, „практични идеализам“ куденхоф-калергијевског типа у коме ће после сламања традиционалних друштава, у постхуманој будућности киборзи заменити Мику Брезовачког и Мајку.

Која је природа најновије глобалне кризе? Да ли је она традиционални конјунктурни феномен или специфична дотад незабележена (готово уникатна) структурна појава?

Да ли је у питању само максимална, али ипак људска, *ауга сафра фамес* (проклета пожуда за новцем) или много амбициозније претензије глобалних демијурга: стварање новог човека или – постчовека?

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА

Та торба је рукопис зборника *Економска криза: порекло и исходи*. Последњих 6–7 година она је свом тежином притискала савест уредника овог зборника.

Почетком 2010. године у Кнез Михаиловој 35 – на иницијативу чланова Одбора за економске науке САНУ и чланова Друштва за привредну историју – др Смиљана Ђуровић, председница тог (тек основаног) Друштва, проф. др Благоје Бабић, Часлав Оцић, председник поменутог Одбора и научни саветник београдског Института за међународну политику и привреду, састали су се да усагласе нацрте образложења за разговора за округлим столом о светској економској кризи. Тада су не мали број економиста и већина политичара сматрали да је криза већ на издисају. Врло брзо, међутим, очекивања да ће та криза врло кратко трајати почела су да бледе: прва фаза оптимизма потопљена је таласом скепсе – криза се манифестовала као појава дугог трајања. Откуд сад тај (својеврсни) *neverendum*? На то су, поред осталог, требало да одговоре учесници расправе за округлим столом

на тему

ПОРЕКЛО И ИСХОД КРИЗА

Расправу је 20. априла 2010. године у САНУ организовао Одбор за економске науке САНУ у сарадњи с Друштвом за привредну историју у оквиру следећих тематских целина:

УВОДНА ИЗЛАГАЊА	СВЕТ
ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ	КРИЗА, ТРАНЗИЦИЈА, СРБИЈА
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ	ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

После расправе учесници су имали на располагању месец дана да зголове саопштења за зборник радова који је требало да се појави под истим називом као и априлски скуп. У међувремену, Европска академија економских наука и Европски центар за мир и развој УН подстакнути динамичном и корисном априлском расправом у САНУ одлучили су да у октобру 2010. организују округли сто на тему

ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

као својеврсни продужетак и допуну априлског скупа одржаног под кровом САНУ. Овај скуп је требало да скрене пажњу на могућа европска решења глобалне економске кризе. Модератор априлског скупа је замољен да сачини тезе за разговор на овом скупу. Он је (инкорпоришући и тезе с априлског скупа, пре свега, онај део чији је аутор био Благоје Бабић) крајем априла 2010. то и учинио:

Тезе за разјавор на тему
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

ПОРЕКЛО И ПРИРОДА КРИЗА

Феноменологија кризе/а
Друштвена и економска димензија
Природа економских поремећаја: рецесија, криза, депресија, ...
Криза хиперпродукције или криза хиперпотрошње?
Кризе тржишне привреде или кризе капитализма?
Универзалне карактеристике – макрорегионалне специфичности?
„Транзиција“ и криза

ПОГЛЕД УНАЗАД

Хронологија криза (привредне кризе у 19. веку; привредна криза 1920–1921. године, Велика економска криза 1929–1933. године; криза стагфлације 1970-их година; енергетска криза 1974; финансијска криза у САД 1987. године и њен одраз на светску привреду; привредна криза у Јапану 1990-их година и поуке за економску политику; Светска криза 2007/8–...): сличности и разлике у узроцима, последицама и антикризним мерама. Спонтани и „плански“ (?) карактер криза.
Могу ли се данас извући неке поуке из ранијих кризних догађања?

ОБЈАШЊЕЊА КРИЗА – РАЗУМЕВАЊЕ ДАНАШЊЕ
СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ

Теорије привредних циклуса (неокласична школа, кејнзовска школа, марксистичка школа, аустријска школа)
Кондратјевљева теорија дугих таласа
Геокономско виђење економске кризе

УПРАВЉАЊЕ КРИЗАМА

Мере текуће (националне или макрорегионалне) економске политике
Улога међународних финансијских институција и геокономских блокова у управљању кризом
Ривалство или сарадња: аутаркија или светска привреда?

ИСХОД(И) КРИЗА

Криза и промене економско-социјалне структуре становништва
Политичке (глобалне и макрорегионалне) импликације економске кризе
Криза и (не)дељивост безбедности
Криза и интеграциони процеси у Европи

ПОГЛЕД УНАПРЕД

Путеви и методи опоравка од кризе
 Временски хоризонт(и) опоравка: кратак, средњи и дуги рок (монетарна, фискална и развојна политика)
 Једно и јединствено глобално решење?
 Макрорегионална („блоковска“) комбинована решења?
 Субевропска и евроазијска решења
 Европска решења у поређењу с америчком антикризном политиком, руским антикризним програмом и кинеском стратегијом превазилажења кризе
 Могући (европски) сценарији изласка из кризе (Европа 2020)
 Институционалне реформе и излазак из кризе
 Социјални субјекти динамизације будућег привредног развоја – главни чиниоци изласка из кризе

С обзиром на то да се врло брзо показало да нема услова за организовање (међународног) октобарског скупа, модератор априлског скупа узео је слободу да свим учесницима тог скупа пошаље и тезе за планирани октобарски скуп, као својеврсни подсетник, али и путоказ, којим се унеколико проширују и разбокорављају првобитни оквири зборника зацртани горе наведеном шестоделном структуром априлског скупа. То је имало врло позитивно дејство тако да се до краја 2010. на столу уредника зборника нашло тридесетак – редигованих и рецензираних – квалитетних радова, спремних за прелом и штампу.

Тада нико није није могао ни да сања и да ће и зборник о кризи упасти у кризу – кризу објављивања. Покушало да завлада ледено доба постистине, па је и овај наш зборник био жртва замрзавања. Чекање на штампање зборника ипак се није претворило у *neverendum*, тако да су повољне климатске промене у 2018. створиле прилику да се овај сада већ времешни научноистраживачки подухват – издржавши на најбољи могући начин пробу времена – публиковањем приведе крају.

Насупрот томе, изгледа да су слаби изгледи да за нашег живота видимо крај светске економске кризе. Криза је фактички постала перманентно (у сваком случају хаотично) стање на које се треба привикавати. Како? Одговор на ова и друга бројна „кризолошка“ питања могао би да пружи скуп који Одбор за економске науке САНУ планира да организује 2019. године под насловом

СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: 10 ГОДИНА ПОСЛЕ

Ово је први позив за учешће на том скупу.

ТРАНЗИЦИЈА И СРБИЈА
TRANSITION AND SERBIA

УЗРОЦИ ДУБОКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ

МЛАЂЕН КОВАЧЕВИЋ

Универзитет у Београду, Економски факултет, Београд, Србија
blok29@eunet.rs

САЖЕТАК: Након распада СФР Југославије, деветогодишњих санкција Уједињених нација, дезинвестирања, прилива огромног броја избеглица, неадекватних мера економске политике, а посебно ваздушне агресије НАТО-а, привреда Србије је била у катастрофалном стању.

Погрешан концепт привредних реформи, а нарочито претерана и нагла либерализација увоза, лош модел приватизације, а посебно екстремно прецењена вредност динара имали су за последицу тзв. холандску болест привреде Србије која је ескалирала у периоду 2001–2008, па је привреда Србије, а посебно индустрија упадала у све већу кризу.

Светска економска криза је по низу основа погодила привреду Србије, али је она имала и неке користи од те кризе, пре свега, по основу побољшања односа размене (terms of trade).

Пре свега због погрешног концепта реформи, последњих година конкурентност привреде Србије се смањује, па је она на најновијој ранг листи Светског економског форума пала на чак 96. место, док је пре две године била на 85. месту. То је последица све теже економске и друштвене кризе које се међусобно поспешују.

У циљу заустављања ескалације економске и друштвене кризе, Србија би морала окупити врхунске научне раднике који би креирали визију будућег друштвеног и привредног система и стратегију привредног развоја које би консензусом усвојила и доследно реализовала.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Србија, економска криза, узроци, концепт, реформе, визија, реализација

Тврдње званичника, низа државних институција и бројних академских економиста које смо слушали током ове године да је привреда Србије изашла из економске кризе немају никакву реалну основу. Чак и ако се у 2010. години оствари пројектовани раст бруто домаћег производа (БДП) од 1,5%, његов ниво ће бити осетно нижи него што је био 2008. И тај врло скроман раст настао је по основу раста извоза робе који је у првих седам месеци, изражен у еврима повећан за 18,7%, а то је остварено пре свега по основу раста светске трговине, а не по основу повећања конкурентности привреде Србије. Наиме, према најновијој ранг листи земаља по конкурентности привреда Србија се нашла на тек 96. месту, док је прошле године била на 93. месту. Истина, да та листа није повећана за шест нових земаља, Србија би била на 92. месту, али би требало истаћи да је пре две године она била на 85. месту. Дакле, с те ранг листе из 2008. седам земаља је претекло Србију, а међу њима су и Македонија и Албанија. Тврдње да је Србија изашла из економске кризе заснивају се пре свега на основу скромног раста

индустријске производње. Међутим, прећуткује се да је он остварен због врло ниске статистичке основе, што је последица њеног драстичног пада у истом периоду прошле године. Уз то, и тај скроман раст је настао по основу повећања извоза, односно стране, а не домаће, тражње.

Врло велики број показатеља говори да је Србија у дубокој економској кризи. Наведимо, по нашем мишљењу, најважније:

Број незапослених лица се и даље повећава, тако да је стопа незапослености у априлу текуће године достигла чак 19,2%, док је у истом месецу прошле године она износила 15,6%, а октобру те године 16,6%.

Инвестиције су за десетак процената ниже него што су биле у истом периоду прошле године.

Такозване стране директне инвестиције, изражене у еврима, у првих седам месеци износиле су у нето износу само нешто преко једне милијарде и биле су за око 25% ниже него у истом периоду прошле године.

Због смањења домаћих и страних *џринфилд* инвестиција, увоз опреме, изражен у еврима, у првих седам месеци мањи је за 14%, него у истом периоду прошле године. Грађевинарство се налази у катастрофалном, никад горем стању, што је последица пре свега изузетно ниског инвестирања.

Плате уопште, па и у привреди су осетно ниже него у истом периоду прошле године. Само у јулу просечна плата у Србији је била за чак 8,5% нижа него у јуну.

Након повећања од 8,9% и достизања енормних рекордних нето губитака привреде Србије у 2009. од чак 373,9 милијарди динара, има довољно индиција да се они и даље повећавају.

Неликвидност у привреди и у држави уопште све је већа и достигла је драматичне размере.

Инфлација се убрзава а инфлациона очекивања су највиша од 2006. и врло је вероватно да ће она у просеку за целу годину износити око 7–8%.

И поред продаје од чак милијарду и 880 милиона евра ради очувања вредности динара, вредност евра порасла је с 95,97, колико је износила почетком јануара, на 105 динара почетком септембра 2010.

Захваљујући врло повољним временским условима, статистички је камуфлирана тешка криза у пољопривреди Србије, што најбоље илуструје чињеница да ни у једној години после Другог светског рата није засејано мање површина под пшеницом него у 2009. када је засејано само половина површина с почетка деведесетих година прошлог века. Због тога, али и тешке кризе сточарства, па и воћарства и све веће демотивисаности пољопривредника, могуће је да ће, и поред повољних временских услова, обим пољопривредне производње у текућој години бити мањи него прошле.

Укупан девизни салдо земље у првих седам месеци текуће године био је негативан и прешао је милијарду долара, док је у истом периоду прошле године био позитиван и износио је готово милијарду и 300 милиона долара.

Јавни дуг уопште, а посебно јавни спољни дуг и његов однос према БДП динамично расту, па се због тога степен спољне задужености земље, који је и иначе врло висок, даље повећава и достиже драматичну величину.

Након пада промета на Београдској берзи с две милијарде евра, колико је износио у 2007. години, на само 400 милиона у 2009, очекује се да ће се он у текућој години свести на само 200 милиона.

Због свега наведеног, крајње је неодговорно и врло опасно ширење илузије да је Србија изашла из економске кризе. Крајње је време да се на свим нивоима, од Председника државе, Парламента, Владе, па и економске науке постави питање зашто је Србија запала у тешку економску кризу и да се након одговора на то питање предложи праве мере чијом би се доследном реализацијом она, што је могуће брже, почела превазилазити, јер би у случају њеног настављања и могуће даље ескалације Србија постајала земља очајног, све старијег становништва. Овај рад нема претензије да утврди и детаљно образложи све узроке тешке економске кризе у Србији, а поготову да предложи све мере за њено превазилажење, већ да само грубо укаже на основне узроке те кризе која добија драматичне размере.

УЗРОЦИ ДУБОКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ

Државне институције, званичници и огроман број квазинаучних института и академских економиста у хору истичу да су сви огромни проблеми с којима се сусреће привреда Србије последица светске економске кризе. И што је трагикомично то тврде и два потпредседника владе Млађан Динкић и Божидар Ђелић који су почетком октобра 2008. истицали да светска финансијска криза (а она се тада тако квалификовала) неће погодити Србију и да ће она од ње имати чак и корист, јер ће се, наводно, потенцијални страни инвеститори преоријентисати са земаља које су захваћене том кризом, веровали или не – на Србију¹. Средином октобра 2008. године у уводном реферату на саветовању у Новом Саду оштро сам критиковао те њихове небулозне тврдње и доказивао сам да ће та криза негативно деловати на привреду Србије, пре свега по основу негативних ефеката на извоз робе и услуга, тзв. страних директних инвестиција, дознака наших радника запослених у иностранству и знатног смањења могућности добијања повољних кредита у иностранству [Kovačević 2008: 40]. На основу тога сам закључио да су они „изгубљени у простору и времену” и да се они и други званичници понашају, како би шахисти рекли, као „пацери” који виде само један наредни потез који је, уз то, често врло лош а да су Србији, у тешкој економској кризи потребни „велемајстори” који виде три или више од три наредна добра потеза [Kovačević 2008: 40]. И тада сам истакао да је Србија, пре свега због погрешног концепта привредних реформи који је практиковала од краја 2000. запала у врло озбиљну економску кризу и да је и због тога постала врло рањива на негативне ефекте светске финансијске кризе.

Америчка економска криза се током 2009. претворила у светску економску кризу и то је додатно погодило Србију, односно њену привреду. Последица

1 Детаљније о тим њиховим тврдњама у [Privredni pregled, 3–5. октобар 2008].

светске економске кризе је осетан, највећи пад светске трговине после Другог светског рата и то је у извесној мери допринело паду вредности извоза робе и услуга у Србију – од око 17%. Смањење физичког обима робног извоза Србије од 16%, такође је делом настало по основу осетног пада волумена светске робне трговине – од око 14%. Међутим, знатно смањење извоза робе и услуга из Србије великим делом је настало и због погрешног концепта привредних реформи, а нарочито због екстремно прецењене вредности динара и нагле и претеране либерализације увоза која је остварена током 2001–2004. године, што је све скупа имало за последицу гушење производње, а нарочито нето извозника, поготову оних који су своју производњу заснивали на домаћим сировинама и репродукционим материјалима. Због свега тога, квантитативни однос извоза робе и услуга и БДП у Србији износио је у 2009. само 20,9% []. И баш због те непријатне чињенице, привреда Србије је била знатно мање погођена смањењем извоза које је настало по основу пада светске трговине него, на пример, Ирске, Мађарске, Естоније, Чешке Републике, Словачке, Словеније, и огромног броја других земаља које имају знатно више извозне коефицијенте². Уз то, због врло високе зависности великог дела робног извоза од увозних сировина и увозног репродукционог материјала (посебно из црне и обојене металургије, петрохемије, хемије уопште, фармацеутске индустрије, текстилне, дрвне, индустрије гуме и обуће и сл.), односно ниског процентуалног садржаја новододатне вредности, осетно смањење робног извоза у 2009. није знатно утицало на смањење БДП. Србија је по основу знатног смањења цена низа увозних сировина, посебно нафте, имала користи, јер су односи извозних и увозних цена у просеку били позитивни, а то је, поред осталог, имало за резултат осетно смањење вредности увоза, спољнотрговинског дефицита и дефицита текућег рачуна платног биланса и самим тим она је имала знатно мање девизне издатке него што би они износили да су се оне повећале по просечној стопи из периода 2000–2008. Захваљујући одлуци да држава, уместо 3.000, гарантује за штедне улоге до 50.000 евра, девизни прилив по основу тзв. текућих трансфера (у којима доминирају дознаке наших радника запослених у иностранству) у 2009. је осетно повећан (за чак 32%), што је имало и позитивне ефекте, али је тиме *de facto* и *de jure* дуг државе по том основу повећан за нових око шест милијарди евра.

Све у свему, светска економска криза је само делимично допринела јачању економске кризе у Србији. Пре би се могло рећи да је она само убрзала суочавање са суровом истином, да је Србија систематски две деценије упадала у све дубљу економску кризу која се у последњој деценији само привремено камуфлирала огромним приливом девиза по основу нових задуживања, дознака наших радника запослених у иностранству, продаје имовине страним лицима, *иринфилд* и *браунфилд* инвестиција, приливом страног шпекулативног капитала и страних донација.

2 И поред знатног смањења извоза робе и услуга, извозни коефицијент, односно однос извоза робе и услуга и БДП у 2009. износио је у Ирске 90,8%, Мађарској 77,9%, Естонији 70,6%, Словачкој 70,1%, Чешкој Републици 69,5%, а Словенији 58,9%.

Врло велики број економских и неекономских фактора је допринео ескалацији економске кризе у Србији, а ми ћемо се задржати, по нашем мишљењу на најважнијим.

СФР Југославија, а у оквиру ње и Србија, већ је средином шездесетих година прошлог века запала у озбиљну економску кризу. Реформе које су спроведене средином те деценије нису дале жељене резултате, па се конкурентност привреде и извоза почела озбиљно смањивати, што сам доказао у својој докторској дисертацији [Ковачевић 1973]. У том периоду била је испољена и озбиљна друштвена криза, нарочито у сфери политике, па су се те две кризе међусобно храниле, а нарочито су се појачале крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог века када долази до распада земље и грађанских ратова. Због тога, али и због санкција Уједињених нација, прилива огромног броја избеглица, процеса дезинвестирања, дефектне макроекономске политике, а посебно због ваздушне агресије НАТО-а, економска и девизна ситуација Србије је у 2000. била заиста катастрофална. Наведимо да се друштвени производ у 2000. свео на само 46% његовог нивоа из 1990, да је индустријска производња у тој години износила само 36% њеног нивоа из 1989. године, да се вредност извоза робе свео на само 25% њене вредности из 1990, да се покривеност робног увоза робним извозом у том периоду смањила са 77,4% на само 46,8%, да се увоз опреме и знања свео на симболичан ниво и да су се штедња и инвестиције свеле такође на симболичан ниво. Уза све то, због дописивања редовних и затезних камата спољни дуг Србије у тој деценији повећан је са 6,4 на 10,8 милијарди долара, па се она нашла у групи десетак земаља с највишим степеном спољне задужености.

У таквим условима конкурентност привреде и извоза по врло великом броју фактора драстично се погоршала, о чему сам детаљно говорио у уводној студији припремљеној за саветовање које је организовало Научно друштво економиста средином 1998. [Ковачевић 1998]. И наравно да се у таквим условима извоз робе и услуга морао драстично смањити – чак готово четири пута је био мањи у 2000. него у 1990. години, с тим што је у 2000. укључен и извоз у нове државе настале на подручју бивше СФРЈ.

Због свега наведеног, за разлику од лидера тадашње опозиције – који су се почетком 2001. нашли на најважнијим функцијама и на челу институција где се креирају мере економске политике (фискалне, спољнотрговинске, монетарне и девизне политике) – и низа економских института и академских економиста који су обећавали или пројектовали спектакуларан краткорочан, па и средњорочан и дугорочан раст и развој привреде, врло динамичан раст извоза, смањење спољног дуга и степена спољне задужености, био сам једини референт који није делио тај оптимизам, па сам своје излагање завршио на следећи начин: „Желео би да се преварим у процени да неки уводничари, а посебно политичари за идућу и наредне године обећавају нереалан, спектакуларан раст и развој и знатан пораст плата и животног стандарда становништва.” [Ковачевић 2001: 39]

Након значајног друштвеног преврата у Србији, тј. крајем 2000. и почетком 2001. нова власт, пре свега нова Влада Србије, министарства задужена за

привреду, Народна банка Југославије и друге савезне и државне институције нашле су се пред огромним проблемима и дилемама, као и интерним и екстерним ограничењима. Наведимо само неке од њих:

Прво се поставило питање кога изабрати на најважније функције у савезним и републичким институцијама у којима се креира привредни систем и макроекономска политика. Природно је било да се на тим местима нађу неки од најугледнијих економиста. Међутим, неки од њих нису уживали високо поверење најутицајнијих политичара, јер се, по њиховом мишљењу, они нису довољно експонирали у критици претходног система и мера економске политике која се до тада практиковала. У обзир су долазили само они економисти који су се нашли у једној од две групе формиране током деведесетих година: из невладине организације Г-17 и оне којом је руководио (од 2. марта 1994. до 15. маја 1996. гувернер НБЈ) Драгослав Аврамовић³. Обе те групе су обећавале да ће, након промене режима, доћи до снажне финансијске подршке из иностранства по низу основа и да ће због тога и низа унутрашњих промена и фактора доћи до краткорочног и средњорочног врло динамичног раста привредне активности и животног стандарда и битног смањења спољног дуга. Имам снажан утисак да су обе ове групе економиста свесрдно прихватиле препоруке тзв. Вашингтонског споразума који је био у складу с неолиберализмом који су форсирале САД и Велика Британија⁴.

Међутим, приликом избора министара, гувернера НБЈ и других функционера у државним институцијама у којима се креира привредни систем и мере економске политике највише се морало водити рачуна колико се ко истакао у „српској револуцији” и ко је од њих најприхватљивији за међународне финансијске институције, па и за државну администрацију најмоћнијих земаља Запада. И као резултат свега тога, након важног друштвеног преврата у Србији на врху политичке пирамиде нашле су се врло проблематичне личности, како у погледу знања, способности, ширине видика, тако и у погледу морала. У тим турбулентним временима, проблематика економских реформи и мера економске политике препуштена је групи економиста врло скромних знања, и њима су додељени ресори, односно области које они у својој дотадашњој про-

3 Председник Савета пројекта био је Драгослав Аврамовић, а чланови Милена Јовичић, Бојан Димитријевић, Бранислав Поморишки, Веселин Вукотић, Божидар Ђелић, и три „позната страна професора и стручњака” – Paul Maurer, швајцарски дипломата, Ben Slay, запослен у PlanEcon Inc., Washington D.C. као комерцијални консултант и политички саветник, потом намештеник UNDP-а и Michael A. Landesmann, сарадник Бечког института за међународна економска поређења (Wiener Institut für internationale Wirtschaftsvergleiche). Директор пројекта био је Павле Петровић, а ауторски тим су чинили: Михаил Арандеренко, Милојко Арсић, Стојан Бабић, Владан Божић, Мирко Цветковић, Дијана Драгутиновић, Бранко Хинић, Радован Ковачевић, Радован Јелашић, Александар Јеремић, Жељко Матијевић, Горан Милићевић, Радмило Пешић, Павле Петровић, Дејан Поповић, Иван Ташић, Стојан Стаменковић, Милица Увалић, Гордана Вукотић-Џотич и Бошко Живковић.

4 Вашингтонски споразум је скуп правила економске политике и привредносистемских мера који су Међународни монетарни фонд, Светска банка и Министарство финансија (тзв. Трезор) САД године 1989. „препоручили” земљама у развоју (пре свега земљама Латинске Америке); те земље морају да се придржавају правила Вашингтонског консензуса ако желе да добију нове кредите, јер, наводно, само доследном применом мера економске политике прописаних Вашингтонским споразумом, обезбеђује се одржив дугорочни привредни раст и развој.

фесионалној каријери нису изучавали. Тако, правник по основном образовању, професор који је водио предмет – *Политичка економија* (касније преименован у *Основи економије*), проф. др Мирољуб Лабус, како једном за себе рече главни „визионар” економских реформи, постаје у Савезној влади министар за економске односе с иностранством. Доцент др Горан Питић, који је на Економском факултету у Београду предавао *Економску историју свећа*, постаје министар за економске односе с иностранством у Влади Србије. Магистар Млађан Динкић који је био асистент на предмету *Привредни развој*, постаје гувернер Народне банке Југославије. Магистар Божидар Ђелић који се „прославио” као део тима Џефрија Сакса у конципирању привредних реформи у Русији и Пољској, постаје министар финансија у Влади Србије. Александар Влаховић, до тада непознат у стручној јавности, асистент у Економском институту, постаје министар за привреду и приватизацију, а такође до тада непознат стручној јавности др Мирко Цветковић постаје директор Агенције за приватизацију. Службеник у некој немачкој банци Радован Јелашић постаје вицегувернер, а касније и гувернер Народне банке Србије. Др Србољуб Антић, који је био коминистар за енергетику у прелазној влади, али је брзо дао оставку, постаје представник СР Југославије у ММФ.

Имајући у виду тврдњу [Sekulović 2009: 219] незваничног шефа ових самозваних „визионара” економских реформи у Србији, дату на саветовању у Српској академији наука и уметности, одржаном 1992. године, која гласи: „Пошто економисти социјалистичких земаља мало знају о томе како функционишу тржишне привреде, тај посао треба препустити западним економистима”⁵, може се претпоставити да су ти „визионари” имали комплекс ниже вредности према западним економистима, поготову оним из Међународног монетарног фонда и Светске банке. Верујем да су те међународне институције имале не мали утицај при предлагању министара, гувернера и других званичника и да су они и због тога морали уважавати њихове „сугестије” при конципирању привредних реформи и мера економске (посебно монетарне) политике. Није тајна, да су у НБЈ и неким другим државним (и парламентарним) установама које су биле задужене за привредну реформу и економску политику у 2001. били дуже присутни *експерти* из међународних финансијских институција. Уз све то, званичници Србије, а посебно „визионари” привредних реформи улагали су велике напоре да се што пре нормализују односи с најважнијим међународним финансијским институцијама, како због потребе да се од њих добију нови кредити тако и због њиховог веровања да ће, након тога, уз помоћ тих институција отписати 2/3 спољног дуга према Париском и према Лондонском клубу. Они су тада истичали да ће се након отписа тог дела спољног дуга и добијања нових кредита од ММФ и Светске банке, на територију СР Југославије, а пре свега на подручје Србије слити врло висок износ страних директних инвестиција и страних до-

5 У једном интервјуу (*Новосћи*, 6. 3. 2004), проф. др Мирољуб Лабус каже „Моја улога сада је нешто другачија од оне од пре четири године. Онда сам био део тима визионара, а сада морам да будем део тима који ће отклањати препреке за реализацију те визије”.

нација. С обзиром на чињеницу да су ММФ и Светска банка по низу основа, а посебно по основу руководећих људи, капитала и седишта били под огромним утицајем САД и филозофије неолиберализма која је имала третман краја економске науке или светог писма те струке која је доминирала у то време у тој земљи, споразум СР Југославије (као и било које друге земље) о тзв. продуженом финансирању подразумевао је аутоматско прихватање десет „божијих заповести” тзв. Вашингтонског споразума. Обавезе сваке земље, па и СР Југославије, а касније и Србије, које закључе ову врсту споразума подразумевале су следеће мере: а) свеобухватну и што бржу приватизацију, б) знатну либерализацију увоза, в) либерализацију прописа који регулишу тзв. стране директне инвестиције, г) дерегулацију, д) сузбијање инфлације по сваку цену и сл.

Самозвани визионари економских реформи или нису могли или нису хтели узети у обзир катастрофалне резултате примене „препука” Вашингтонског споразума, посебно у случају Руске Федерације, неких земаља Југоисточне Азије, Мексика, Аргентине и низа других земаља у развоју и земаља у транзицији. Они нису знали или су игнорисали поруке и апеле нобеловаца, као што су Кенет Ероу (Kenneth Arrow), Василиј Леонтијев (Wassily Leontief), Лоренс Клајн (Lawrence Klein), Роберт Солоу (Robert Solow), шест руских академика и бројних других угледних страних и домаћих економиста који су 1996. позвали Бориса Јељцина да што пре напусти практиковани модел реформи, односно њихове тврдње „да прелазак на истинску тржишну привреду захтева време и да покушај да се тај процес битно скрати води у катастрофу” и да досадашња политика немешања државе, која је део шок терапије, није била „оправдана”. Они даље истичу „да је нужно да држава преузме на себе основну улогу у економији, као што је случај са Шведском или Немачком”. На крају они истичу „да истискивање државе из привредног живота и транзиције није могло обезбедити прелазак ка тржишној привреди – него криминалној привреди... јер су криминалци, користећи стање немешања државе – попунили вакуум”. На крају, наведимо да су они у тој поруци истакли да „уколико и постоји тајна успешне тржишне привреде, она се не налази у приватној својини него у конкуренцији” [Dušanić 2003: 67].

Самозвани визионари нису знали или су игнорисали апеле бројних страних и домаћих економиста да СР Југославија, ако је икако могуће, избегне диктат међународних финансијских институција, посебно ММФ, који аутоматски следи у случају узимања кредита од њих, јер је по мишљењу тих економиста модел реформи који они намећу, најблаже речено, неадекватан и да земљи која га примењује доноси више штете него користи. Међу тим страним економистима посебно су се истицали нобеловац Џозеф Стиглиц (Joseph E. Stiglitz), главни креатор врло успешне транзиције Словеније Јоже Менцингер, креатор модела приватизације у Словенији Јанез Прашникар, а од домаћих и страних који су пореклом из СР Југославије, Јован Душанић, Марко Секуловић, Бранко Милановић, Светозар Пејовић и др.

Још једном се подсетимо да је Стиглиц, приликом прве посете Србији у марту 2001. године, рекао следеће: „Постоје бројни случајеви који показују да савети ММФ нису у складу с интересима земље којој су упућени. Зато се морате

дипломатски супротставити 'шок терапеутима' и 'монетарним фундаменталистима' из ММФ бранећи властите интересе, јер улог у транзицији је много већи од економије – у питању је развој целокупног друштва." [*Ekonomist magazin*, 12. 3. 2001]

Крајем 2000. године главни креатор успешне привредне реформе Словеније, тада ректор Љубљанског универзитета, Јоже Менцингер поручио је својим колегама у СР Југославији „да се много не ослањају на савете светских економиста, нама су неки од тих економиста на почетку деведесетих година предлагали да фиксирамо курс толара, чему смо се одлучно одупрли." [*Danas*, 15. 10. 2000].

Узимајући учешће у расправи о нацрту Закона о приватизацији коју је фебруара 2001. организовало Научно друштво економиста Југославије, Јанез Прашникар је рекао и следеће: „Желим да успете и нисам дошао овде да вам солим памет, али нисам сигуран да сте изабрали добар пут. Политичари и врхунски економисти Словеније су, после свестране и дуготрајне расправе, почетком последње деценије прошлог века, дошли до закључка да треба одустати од идеје о продаји друштвених, државних и јавних предузећа, због њиховог убеђења да је мало вероватно да ће у земљу доћи солидни страни стратешки партнери и да се може очекивати долазак шпекулативног капитала од кога би било веће штете него користи, па су се због тога одлучили на инсајдерску приватизацију." [*Политика и Вечерње новости*, 20. 2. 2001]. Те његове тврдње су на том скупу биле оштро критиковане, нарочито од економиста који су били блиски новим функционерима из Србије и, колико се сећам, био сам једини учесник тог скупа који је стао на страну тог познатог економисте. Нажалост, та као и неке друге критике нису уважаване и усвојен је Закон о приватизацији који је по многим решењима био дефектан и он је великим делом одговоран за неуспешну приватизацију⁶.

Прва мера коју је преузела нова власт, конкретније Народна банка Југославије, на чијем је челу био мр М. Динкић, била је, супротна наведеној препоруци Ј. Менцингера – фиксиран је валутни курс динара за целу 2001. годину. Та мера, у условима високе инфлације и нагле и претеране либерализације увоза имала је за последицу силно стимулисање увоза робе и услуга који је временом ценовно бивао све конкурентнији и истовремено дестимулисање извоза, што је имало за последицу врло висок раст спољнотрговинског дефицита – за чак 48% у размени робе и услуга. Крајем 2001. Џозеф Стиглиц је, коментаришући привредна кретања у Србији и предузете реформе и мере економске политике, истакао да је прецењена вредност националне валуте и висока каматна стопа – рецепт за пропаст. Тада је он Србији препоручио „да сама изабере пут којим ће ићи, не пристајући на опробане рецепте светске финансијске олигархије". И на крају он је рекао: „Мој савет је да што пре успоставите владавину права, изградите све институције тржишне економије и омогућите грађански дијалог о економским реформама и другим кључним стварима од интереса за земљу." [*Политика*, 15. 10. 2001].

6 О томе детаљније у [Kovačević 2010].

У мају 2001. Савезно министарство за економске односе с иностранством на чијем челу је био проф. др М. Лабус и чији је главни саветник постао др Борис Беговић (који се до тада бавио урбаном економиком) усвојило је претерану и наглу либерализацију увоза, па се непондерисана царинска стопа свела на 9,4%, а пондерисана на око 5,5%, па је она била знатно нижа него у Румунији или Бугарској, па чак нижа од стопа у Аустралији или Јужној Кореји које су биле на знатно вишем нивоу развоја. И то је, уз све прецењенију вредност динара, додатно стимулисало увоз који је све више гушио домаћу производњу, па је уместо пројектованог раста друштвеног производа за 2001. годину од чак 15%⁷, он у 2001. години повећан за само 4,8%, што је заиста у условима врло ниске статистичке основе било знатно мање и у односу на моје „песимистичке“ процене.

Крајем 2001. самозвани визионари економских реформи су, на саветовању које је организовало Научно друштво економиста с Академијом економских наука и Економски факултет у Београду, изнели концепт реформи и обећали спектакуларне перформансе привреде, макроекономску стабилизацију, импресиван раст животног стандарда и битно смањење спољног дуга. Наведимо да је проф. др М. Лабус обећао да ће се, након споразума о отпису 2/3 дуга према Париском и према Лондонском клубу, спољни дуг СР Југославије с дванаест, свести на само седам милијарди долара [Labus 2002: 22]. Тадашњи министар за финансије у Влади Србије, мр Б. Ђелић, обећао је четири донаторске конференције, а на свакој од њих би се обезбедило по милијарду и 300 милиона долара, од чега би 2/3 биле донације а 1/3 повољни кредити. Он је најавио да ће Србија у наредне три године доживети најбржи привредни раст и постати земља „у којој се отварају најинвентивнија и најинтересантнија радна места у овом делу Европе”. Уз то, он је истакао да Србија има боље услове од других земаља да до 2004. године постане кандидат за чланство у ЕУ, а до краја 2010. и да постане пуноправна чланица. Поента његовог излагања је тврдња да ће Србија за три године постати лидер на Балкану и да ће се широм света причати о „српском чуду” [Ђелић 2002: 24–26].

Тадашњи гувернер Народне банке Југославије, М. Динкић, на том скупу је изјавио да је завршена макроекономска стабилизација. Он је истакао као значајно достигнуће либерализацију спољне трговине и додао да „стабилност девизног курса није резултат административних одлука него чисто тржишних кретања и стања на девизном тржишту” [Dinkić, 2002: 166]. Нагласио је да очекује даљи раст увоза, али да „извоз мора да расте брже од увоза”. На крају, позивајући се на неку економетријску анализу, која је обухватила претходних десет година, нагласио је да „девизни курс уопште не утиче на извоз” [Dinkić, 2002: 175].

Када су наведени званичници изнели концепцију привредне реформе и мера економске политике, на истом скупу сам доказивао и критиковао поли-

7 Тако висока стопа раста била је пројектована у коауторском раду тадашњих сарадника квазинаучне институције CES MEKON: Стојана Стаменковића, Дијане Драгутиновић, Милојка Арсића и Бошка Живковића, у раду: *Економска политика у 2001. години у оквиру програма опоравак и транзиција привреде SRJ [Privredna kretanja i ekonomska politika 2001, april 2001]*.

тику фиксног валутног курса и претерану либерализацију увоза, и указао на следеће последице:

- а) рекордан спољнотрговински дефицит,
- б) смањење интереса за извоз и раст губитака по основу извоза,
- в) све већи проблем реализације домаће производње на домаћем тржишту,
- г) смањење индустријске производње,
- д) врло динамичан раст увоза,
- ђ) успоравање динамике раста девизног прилива по основу извоза услуга и раст девизног одлива по основу њиховог увоза,
- е) смањење интереса иностраних фирми да улажу на подручје Србије нарочито у форми заједничких улагања, итд. [Kovačević 2002: 188].

Истакао сам да ће та политика гушити домаћу производњу, да ће доћи до форсирања производње, а посебно извоза с високим садржајем увозних сировина и увозних репродукционих материјала, односно ниским девизним ефектом и ниским садржајем домаће супстанце и новостворене вредности. Истакао сам да ће задржавање тадашњег валутног курса и ширење веровања да се он може дуго одржати имати за последицу погрешну алокацију ресурса, посебно капитала, пре свега у производњу засновану на увозним сировинама и увозним репродукционим материјалима, што се касније може показати као „промашена инвестиција”. На крају сам истакао да је политика прецењене вредности динара, која је примењена у 2001. години, донела много више штете него користи и да би њено даље практиковање ту разлику увећало. Имајући све то у виду, своје излагање сам закључио следећом констатацијом: „С обзиром на изнето, тј. тешку економску ситуацију земље, нама су потребни велемајстори који виде три или више потеза унапред, односно креатори економске политике, па и политике валутног курса, који морају имати у виду, пре свега дугорочни интерес друштва и привреде, што, на жалост, сада није случај.” [Kovačević 2002: 194]

Ово моје излагање подржао је једино проф. др Љубомир Маџар [Mađžar 2002: 195–207]. Вероватно увређен што сам индиректно рекао да су наши „визионари” реформи, како би шахисти рекли „пацери”, на та наша излагања, у врло оштром, могло би се рећи и непристојном тону (нарочито према свом професору Љ. Маџару), реаговао је тадашњи гувернер Народне банке СРЈ, мр М. Динкић. Његове констатације су биле следеће:

„Док сам слушао критике, које су увек добро дошле уколико су аргументоване и засноване на подацима, имао сам осећај да су оне понекад празна реторика. Имао сам утисак да се не налазим у 2001. години него у 1970. или некој другој. Оптужени смо у Народној банци за одржавање *statusa quo*, а при томе мислим да се уважене колеге, господин Ковачевић и господин Маџар несвесно залажу за *status quo* у целој економији, не знам да ли су они свесни шта су мислили кад су то изговорили... Заиста сам запањен једним таквим стањем свести у 2001. години”. Он је том приликом тврдио „да постоји огромна дивергенција у оценама иностраних економиста и иностране јавности и наших економиста... и да постоји разлика у филозофијама, дакле, филозофије економиста који се залажу за *status quo* тј. за очување привредне структуре каква је

сада и оних који су за радикално реструктурирање, за можда теже потезе, али који ће нам сигурно на средњи рок донети добро". Он је на крају изразио оптимистичан став да ће економска стабилност бити дугорочног карактера [Dinkić 2002: 245–247].

На општу жалост, привредне перформансе, извоз и увоз су током 2002. били у потпуном нескладу с оптимистичким плановима савезне и републичке владе, Народне банке Југославије, разних института, наведених званичника и низа економиста и тзв. економских аналитичара. Резултати су били чак и неповољнији него што сам најављивао. То, међутим, није сметало званичницима да наставе самохвалисање резултатима привредних реформи. У том домену, посебно се истицао тадашњи гувернер НБЈ, који је чак тврдио да се валутни курс неће мењати наредних десет година (!!!), а на једном предизборном скупу своје странке изјавио је да се неће мењати, варовали или не, у наредних *negeceit* (подвукао М. К.) година и да ће он, ваљда због тога, једног дана добити и Нобелову награду за економију (!!!).

У 2002. појавила се књига добитника Нобелове награде за економију Џозефа Стиглица (Joseph Stiglitz, *Globalization and Its Discontents*), која је исте године преведена и у Србији, и која жестоко и врло убедљиво, критикује концепт неолиберализма који ММФ намеће земљама које користе његове кредите. Анализирајући катастрофалну транзицију у Русији, он у тој књизи каже: „Либерализација и стабилизација су два стуба радикалне реформске стратегије. Брза приватизација је трећи. То није био програм за економски раст... Уместо тога, постављени су предуслови за економско опадање.” [Стиглиц 2002: 152–153]. Међутим, ни та критика није имала никакав утицај на званичнике, односно промену концепта реформи.

Врло угледни словеначки економиста проф. др Иван Рибникар, коментаришући привредне реформе у Србији, у јесен 2002. нагласио је следеће: „Најважнија ствар у транзицији је да се не дозволи да пропадне ниједно предузеће чији се проблеми могу решити. У Словенији је, на пример, пропало врло мало предузећа”. Логика да све треба почистити као да ништа не ваља, па да се онда креће од почетка – погрешна је. Словенија је спасавала све што се спасити могло. Спровели смо санацију банака. Делом су предузећа опстала преко помоћи банака, а делом добијала средства директно од државе. Ако пустите да пропадне све што мислите да не вреди, онда ће мало шта остати... Уколико би после тог пропадања, наступила јака предузетничка иницијатива, то би било добро, но то слабо иде.” [Полиџика, 30. 9. 2002]. Вредне поруке овог познатог економисте односиле су се и на политику валутног курса. Наиме, на питање новинара како оцењује двогодишњу политику фиксног валутног курса у Србији, он је одговорио: „Као члан Савета Централне банке Словеније све време сам утицао да се води политика флукутирајућег валутног курса, јер смо сматрали да *фиксни курс није добар* (подвукао М. К.) и увек смо водили рачуна да *не унишћимо домаћу индустрију која извози* (подвукао М. К.), јер фиксни курс може снизити инфлацију, али *инфлација није највеће зло – веће је зло ако имате 20% или више од 20% незайослености*.” (подвукао М. К.). [Полиџика, 14. 10. 2002].

Већ током 2002. бивало је све јасније да су моје критике концепта привредних реформи и негативних последица које он продукује биле потпуно оправдане. Робни увоз, изражен у доларима је повећан за 32%, а увоз услуга за чак 67%, увоз робе и услуга за 34,6%, спољнотрговински дефицит за 40%, дефицит размене робе и услуга за чак 50% и дефицит текућег рачуна платнога биланса повећан чак за 437%, што је све скупа било у огромном нескладу с програмима и пројекцијама разних домаћих и страних институција и низа домаћих економиста. С друге стране, супротно оптимистичким прогнозама и пројекцијама, БДП је повећан за само 4,2%, а индустријска производња за само 1,8%.

И поред тих врло неповољних резултата, међународне институције, пре свега ММФ, државне институције, пре свега Народна банка Југославије, страни и домаћи институти и бројни академски економисти настављају да продукују врло оптимистичке прогнозе и пројекције и да хвале резултате привредних реформи у Србији. Тако је средином априла 2003. тадашњи први заменик генералног директора ММФ Ан Кругер (Ann Kruger) изјавила да ММФ похваљује власти Србије и Црне Горе за *импресиван* (подвукао М. К.) напредак који је постигнут у процесу стабилизације и спровођењу реформи. Средином исте године она је изјавила „економска ситуација Србије и Црне Горе наставља да се побољшава, уз даље смањење инфлације, *побољшање спољнотрговинског дефицита*” (подвукао М. К.), што је била потпуна неистина. Самообмањивање и „ширење позитивне енергије” нарочито је дошло до изражаја у „студији” *Конкурентности привреде Србије*, чију израду је финансирала Народна банка Србије и реализовао београдски Jefferson Institute [Jefferson Institute 2003] ангажујући, по изјави директора Института Арона Преснала (Aaron Presnall) „тим најбољих српских економиста”⁸.

У тој квазистудији екстреман оптимизам је изражен када су биле у питању пројекције платног биланса и спољног дуга за период 2002–2010. које су, што је време брзо показало, биле „ван простора и времена”. Оно што одмах пада у очи при читању текста ове „студије” јесте често истицање да је „економетријским анализама утврђено да нема сигнификантне везе између извоза и девизног курса” [Jefferson Institute 2003: 4]. Врло сличан оптимизам био је присутан и у раду Народне банке Србије *Одрживости спољног дуга Србије* који је био прихваћен средином 2004. године. У том раду заузет је став да Србија неће запасти у дужничку кризу само ако буде добијала више нових кредита него што ће износити ануитети по основу коришћених кредита. Међутим, стварност је врло брзо демантовала оправданост тог претераног оптимизма, па је крајем исте године у истој установи прихваћена нова верзија рада под истим насловом у коме је било мање, али још увек много, много неоправданог оптимизма⁹.

8 Он је ту квалификацију дао у пропратном писму, а тзв. макроекономски тим чинили су Стојан Стаменковић, Давор Савин, Миладин Ковачевић, Владимир Вучковић, Гордана Вукотић-Џотич, Маријана Максимовић и Иван Николић, а микроекономски тим су чинили Горан Петковић, Јелена Козомара, Предраг Бјелић, Косовка Огњеновић, Александра Бранковић, Ива Јовановић и Дејан Гајић.

9 То и није чудно ако се зна да су главни аутори тих радова били математичари који су били пројектанти и у квазистудији *Конкурентности привреде Србије*, Стојан Стаменковић и Миладин Ковачевић.

Током 2002. у низу радова сам доказивао да је привреда Србије, због прилива све већег и све ценовно конкурентнијег увоза, захваћена тзв. холандском болешћу и да модел привредних реформи има врло озбиљну конструкциону грешку [Kovačević 2002a: 5]. У свом реферату поднетом на саветовању које су организовали Научно друштво економиста и Привредна комора Србије средином децембра 2002. закључио сам следеће: „Стиче се све више утисак да је основни циљ садашње економске политике – стабилизација цена и валутног курса и не поставља се питање колика је цена остварења тог циља. Без обзира што међународне финансијске институције хвале достигнућа у економским реформама Србије и постигнуту релативну стабилизацију цена, с правом се поставља питање друштвене рационалности такве политике ако се зна да она подразумева:

а) огроман увоз и одлив све већег износа девиза у иностранство, посебно по основу увоза робе широке потрошње,

б) гушење домаће производње и комерцијалних услуга, посебно оне које су извозно усмерене,

в) дестимулисање извоза робе и услуга,

г) повећање апсолутне и релативне незапослености,

д) дестимулисање инвестирања у домаћу производњу с високим садржајем новостворене вредности,

ђ) нерационалну алокацију девиза привреде и становништва” [Kovačević 2002b: 189].

Тај свој реферат сам закључио следећим порукама и апелима:

„Модел економске политике који се практикује у последње две године. може се како-тако одржати све док доток девиза по основу донација, узимања нових кредита и одлагања отплата доспелих ануитета, страних директних инвестиција и док висок девизни прилив по основу мењачких послова буде могао да покрије, већ сада врло висок трговински дефицит, који ће у случају задржавања тог модела и даље расти. Међутим, када дођемо у ситуацију да донације пресакну, када стране директне инвестиције почну да се смањују, када сервисирање спољног дуга буде апсорбовало знатно већи износ средстава него што је сада случај и када неће бити могуће ново повољно задуживање у иностранству и када извозна привреда буде још више оштећена (ако се задржи досадашња политика валутног курса и ако ништа озбиљније не предузме у циљу унапређења извоза) – привредни слом је неминовност.” [Kovačević 2002b: 190]. Због тога сам у том тексту још једном апеловао да савезне и републичке институције, ресорна министарства, политичари задужени за привреду, односно за економске односе с иностранством, приватизацију и политику валутног курса крајње озбиљно анализирају учинке постојећег модела економске политике и да га замене алтернативним моделом који ће омогућити динамичан раст и развој привреде, динамичан раст извоза и повећање његове конкурентности, повећање запослености и раст животног стандарда [Kovačević 2002b: 190].

Нажалост, ти моји апели и сличне критике, на пример, професора др Јована Душанића изнете на истом саветовању [Dušanić 2002: 199–206], нису нашли

одјека ни у политичким ни у научним круговима. Званичници су, по свему судећи, више веровали похвалама из међународних финансијских институција и разним оптимистичким пројекцијама страних и домаћих институција и низа домаћих академских економиста.

На саветовању економиста које је организовало Научно друштво економиста одржаном средином априла 2004. у реферату сам поново огромним бројем података доказивао да је концепт реформи потпуно дефектан и да се све више претвара у концепт „спржене земље”. Тај реферат сам закључио следећом констатацијом: „Потпуно ми је јасно да моје (и малог броја мојих колега) залагање за напуштање ‚визија’ који је тим ‚визионара’ креирао пре три године и који ће челници странке Г-17 плус даље форсирати – нема никакве шансе да се брзо реализује. И поред тога, сматрам својом патриотском обавезом (ма колико то звучало патетично), обавезом према будућим генерацијама да и даље доказујем да је та ‚визија’ усмерила Србију у странпутицу, да је њена примена већ и до сада произвела огромне штете и да ће се, у случају њене будуће доследне примене, оне само увећавати. Због тога ће и ти ‚визионари’ релативно брзо дефинитивно нестати с политичке сцене Србије, што неће бити штета, али ће тешке штетне последице реализације те ‚визије’ становништво и привреда врло дуго осећати, а то је наша трагедија.” [Ковачевић 2004: 138].

С обзиром на чињеницу да је сузбијање инфлације и остваривање неке стабилизације за све владе и Народну банку био приоритет, форсирана је политика високих референтних каматних стопа, што су користиле пословне банке да при кредитирању привреде намећу врло високе камате, мада су при томе и њихова похлепа и немоћ државе да на њих утиче имале не малу улогу. Због тога, али и због прихваћене филозофије неолиберализма и све потцењеније вредности страних валута и веровања да ће се то стање моћи дуго одржати, задуживање предузећа у иностранству од средине текуће деценије врло динамично расте. Због све већег девизног прилива по том основу, и девизног прилива дознака наших радника запослених у иностранству, али и због систематског изврдавања државе да брже сервисира своје *de jure* и *de facto* девизне обавезе¹⁰, временом долази до све веће деформације понуде и тражње девиза, па понуда закључно са септембром 2008. знатно превазилази тражњу, а динар постаје све прецењенији, што, поред низа других штета, има за последицу и олако задуживање у иностранству.

На моју иницијативу, Научно друштво економиста је организовало два округла стола посвећена тој материји. У мају 2004. године то Друштво и Економски факултет у Београду, уз сарадњу с Институтом за међународну политику и привреду, организовали су округли сто на тему „Спољна задуженост СЦГ – стање, перспективе, политика” у коме је учешће узело 13 економиста¹¹. Због наставка врло динамичног раста спољног дуга и схватања да он постаје

10 На пример, при сервисирању старе девизне штедне наслеђених а нерегулисаних спољних дугова земље, посебно по основу нужног обештећења наследника национализоване имовине који живе у иностранству а којима се имовина њихових предака не може вратити у натури.

11 Ауторизована излагања свих учесника објављена су у [Ekonomska anali, тематски број, мај 2004].

врло озбиљан проблем, Научно друштво економиста, уз сарадњу с БК Универзитетом, поново у мају 2005. организује округли сто на тему „Спољна задуженост Србије и претња дужничке кризе” на коме је учешће узело 11 економиста¹².

На оба та округла стола био сам уводни референт и доказивао сам на огромне ризике и проблеме који ће настати ако се настави пракса олаког задуживања. И сви учесници су такође имали врло сличне ставове. Нажалост, све то није имало никакав ефект, па је спољни дуг, и поред отписа око 5,5 милијарди долара, наставио врло динамичан раст, па се и степен спољне задужености такође врло динамично повећавао.

Свим тим налазима и упозорењима званичне институције и званичници нису поклањали никакву пажњу. Напротив, све су то ниподаштавали, а при томе су се посебно истицали тадашњи потпредседник Владе М. Лабус и тадашњи министар за финансије М. Динкић. Тако су они почетком 2006. године, након доношења одлуке Париског клуба о отпису преостале рате договореног отписа (око 653 милиона долара) истицали да је проблем спољног дуга решен и да спољни дуг неће правити никакве политичке проблеме. Уз то, они су тада изнели читав низ неистина везаних за спољни дуг како би увеличали свој „највећи успех”¹³.

Због тога су званичне институције, посебно владе и НБС и званичници још мању пажњу поклањали проблему све већег спољног дуга. Напротив, они настављају да тај проблем игноришу, а неки од њих износе небулозне планове о осетном смањењу спољног дуга и степена спољне задужености Србије. Тако, на пример, тадашњи министар за финансије М. Динкић крајем августа 2006. каже „Када спроведемо све што смо наумили и најавили, „магираћемо” све оне који су, попут радикала и неозбиљних аналитичара, говорили о некаквој надоллазећој дужничкој кризи. Србија ће, уствари, ускоро од средње задужене земље постати држава с релативно ниским спољним дугом. За мене је, заправо, увек био највећи изазов да разне „врачаре” који вечно продају јавности црне прогнозе могу да демантујем у пракси, да постигнем позитивне резултате који су дијагностички супротни од њихових предвиђања... потпуно сам убеђен да би Србија у 2007. годину могла да уђе са знатно смањеним нивоом спољног дуга.” [Vreme, 31. 8. 2006: 12].

Почетком септембра 2006. тај министар је изјавио да постоји план да Србија у кратком року смањи спољни дуг за 2,5–3,6 милијарди долара, чиме ће Србија постати не само једна од мање задужених земаља у региону већ и у Европи [Полиџика, 9. 9. 2006: 1 и 13].

Из врло сумњивих побуда, Влада Србије је крајем 2006. донела одлуку да превремено, тј. крајем 2006. и почетком 2007. године врати преостали дуг ММФ. Преостали дуг према ММФ је крајем 2006. и почетком 2007. заиста вра-

12 Ауторизована излагања свих учесника објављена су у [Ekonomski anali, тематски број, мај 2006].

13 То је било нарочито изражено у ауторском тексту М. Лабуса у [Полиџика, 11. 2. 2006] и у разговору с новинаром Полиџике, 8. 2. 2006.

ћен, али је укупан дуг наставио да врло динамично расте, па је, и поред отписа 550 милиона долара дуга Косову и Метохији, он крајем 2009. достигао 32,7 милијарди долара, или изражено у еврима 22,8 милијарди. И степен спољне задужености се врло динамично повећава па је износ отплата у 2009. износио око 40% вредности извоза робе и услуга или чак око 11% БДП¹⁴. Ове односе, као однос спољног дуга према извозу робе и услуга, званичници а и многи академски економисти и тзв. економски аналитичари прећуткују, јер они показују да је Србија високо задужена земља. Наиме, ако годишњи ануитети по основу спољног дуга прелазе 25% вредности извоза робе и услуга или је њихов апсолутни износ већи од вредности реалног прираста БДП или ако је износ спољног дуга на крају конкретне године за преко 2,2 пута већи од извоза робе и услуга у тој години, земља је високо задужена, без обзира колики је однос спољног дуга и БДП. И што је посебно недопустиво, у циљу „доказивања” да је Србија средње задужена земља, они користе потпуно, са стручне стране, неупотребљив однос спољног дуга и БДП. Наиме, у тој рачуници користи се величина БДП у текућим ценама који је због високе инфлације екстремно надуван, па се тако добијена величина дели с потцењеном вредношћу евра (или долара) па се с тако добијеном величином дели величина спољног дуга.

С обзиром на чињеницу да је реална вредност динара у периоду 2000–2005. врло динамично расла, на мој предлог Научно друштво економиста је средином 2005. организовало округли сто на тему „Узроци и последице апрецијације динара”. У мом уводном реферату [Ковачевић 2005], као и у рефератима бројних учесника, а посебно Љубомира Маџара [Ковачевић 2005] и Милана Ковачевића [Ковачевић 2005: 188], истакнуте су огромне штете од све прецењеније вредности динара, а међу њима се истичу:

- а) огроман раст увоза робе и услуга,
- б) дестимулисање извоза робе и услуга,
- в) енорман раст спољнотрговинског дефицита и дефицита текућег рачуна платног биланса,
- г) гушење домаће производње,
- д) раст незапослености.
- ђ) дестимулисање штедње, а стимулисање потрошње, нарочито увозних производа широке потрошње и увозних услуга,
- е) дестимулисање инвестирања и нерационално инвестирање,
- ж) нерационална алокација ресурса,
- з) деформација цена, понуде и тражње,
- и) олако задуживање предузећа у иностранству,
- ј) олако задуживање грађана који нису озбиљно схватили ризик прихватања тзв. девизне клаузуле,
- к) богаћење увозника и сл.

14 При томе требало би имати у виду да се у тој рачуници користи вредност бруто домаћег производа у текућим ценама, па се она дели с прецењеном вредношћу динара, па се тако по оба основа екстремно повећава, што значи да би тај однос, који је и иначе врло висок, био још знатно виши.

Нажалост, и тим налазима званичници нису поклањали никакву пажњу, па је реална вредност динара наставила да динамично расте, тако да је по обрачуну стручних служби НБС, крајем септембра 2008. била чак за 113% на вишем нивоу него крајем 2000. [Народна банка Србије, Статистички билтен, децембар 2008], па су негативне економске и социјалне последице тог „чуда“ достигле скромне размере.

Током првих осам година новог века званичне институције, званичници, бројни академски економисти и тзв. економски аналитичари увеличавали су раст БДП и перспективе његовог раста. То је нарочито долазило до изражаја у прихваћеним разним стратегијама.

Тако је тадашњи министар за финансије Мирко Цветковић крајем 2007. истакао да Србија и даље остаје у зони врло високих стопа раста, што ће омогућити да БДП у 2007. достигне око 30 милијрди евра, тј. да ће бити преко три пута већи него 2000. године. Садашњи министар за економију и регионални развој је у исто време „изјавио“ да ће *per capita* доходак у 2007. износити 5.500 долара док је он, наводно у 2000. износио само 1.000 долара.

Почетком 2006. године објављена је *Страјшеија подстицања и развоја српских улајања* [Службени гласник Републике Србије, 16. 3. 2006] у којој је за наредних десет година обећана напредна Србија с ниском стопом незапослености, вишим животним стандардом него у земљама које су недавно примљене у Европску унију, брз пораст и удвостручење БДП по глави становника.

У истој години усвојена је *Национална страјшеија привредној развоја за период од 2006–2012*. Једини представник академске економске науке проф. др Јуриј Бајец је истицао да ће Србија у том периоду остварити просечну стопу раста БДП од чак 7% [Privredni pregled, 3. 7. 2006: 2]. У финалној верзији те *Страјшеије* прихваћено је опредељење да ће се у том периоду остварити просечна стопа раста од 7%, док је алтернативна стопа од 5% означена као „конзервативна“ [Републички завод за развој 2006].

Ове, као и друге прогностичаре уопште није забрињавала чињеница да је и поред све обимнијег прилива капитала из иностранства – стопа раста имала тенденцију пада, па је у 2008. износила само око 5%. Сви они су прећуткивали да је тај раст био више виртуелна него реална категорија, поготову када је реч о номиналном расту БДП и *per capita* доходу, о чему сам детаљно писао 2006. и 2007. године [Ковачевић 2006]. Они су превиђали или прећуткивали да је он био праћен великим бројем „минуса“, а међу њима се истичу следећи:

а) С обзиром на чињеницу да је у Србију (без КиМ) од почетка 2001. па закључно с крајем 2009, по основу нето страних кредита, нето текућих трансфера (пре свега по основу дознака), нето страних инвестиција и донација дошло преко 70 милијарди долара просечна стопа раста БДП од нешто преко 5% је врло скромна. Сама чињеница да је његов ниво у 2008. био само 52% нивоа из далеке 1989. године (већи заостатак у односу на 1989. имале су само три земље у транзицији) довољно говори о потпуном бесмислу величина раста БДП. С обзиром на то да је БДП Србије у 2009. години реално смањен за 3%, произилази да је његов ниво у тој години једва прешао 50% нивоа из далеке 1989, што је само по себи крајње забрињавајуће.

б) Око 4/5 прираста БДП остварено је у сфери услуга, пре свега трговине, банкарства, саобраћаја, промета некретнина и сл.

в) Раст БДП није био извозно оријентисан, па је по Светском економском форуму, извоз робе и услуга у 2009. износио само 20,9% БДП-а па је Србија по величини тог коефицијента била тек на 115. месту (од 139 земаља, на које скупа отпада, око 98 светског бруто производа) [www.weforum.org. 9. 9. 2010].

г) Скроман раст БДП био је праћен огромним порастом дефицита текућег рачуна платног биланса и огромним растом спољног дуга.

д) Раст тзв. реалног сектора, а посебно индустрије био је врло скроман. Према истраживању Мирослава Здравковића, у периоду 2000–2007. просечна стопа раста прерађивачке индустрије износила је симболичних 0,8% и по том параметру Србија је била на тек 149. месту од 184 земље [Здравковић 2009: 11]. По том истраживању, њен удео у стварању укупног БДП се смањио с 18,4% (у 2000) на само 14,2% (у 2007.) и по том проценту Србија је пала с 36. на 71. место. Или, ниво укупне индустријске производње у 2008. био је за 4% нижи него 1998, а чак за 58% нижи него далеке 1989. године. С обзиром на чињеницу да је њен обим у 2009. смањен за око 12%, произилази да је у тој години био за око 15,5% нижи него 1998. и за чак 58% нижи него 1989. године.

ђ) Број незапослених лица последњих година је знатно повећан и сада је осетно већи него крајем 2000. и прелази 800.000 лица.

е) Србија је у последње две године пала на ранг листи земаља по конкурентности с 85. на 96. место (од 139 земаља) и испред ње су се нашле и Црна Гора, Македонија, па и Намибија, Руанда, Тринадад и Тобаго, Гамбија, Грузија, Шри Ланка, па чак и Албанија [www.weforum.org 9. 9. 2010].

Тешка економска криза и њена ескалација последњих година последица је и све дубље друштвене кризе, али важи и обрнуто, тј. оне се међусобно поспешују. Друштвена криза у Србији се испољава у многим сегментима а међу њима се истичу: криза идентитета земље, криза вредносног система, уставна криза и криза правног система, криза морала, криза поверења, криза демократије, политичка криза, криза локалне самоуправе, криза људског капитала а посебно демографска криза, криза села, криза огромног броја градова, криза читавих региона, а посебно јужне Србије, источне Србије и Рашке области (тзв. Санџака), криза породице, криза науке (посебно друштвених наука), криза односа радника и послодаваца, криза културе, криза здравства, криза уметности, криза писаних медија, криза језика, еколошка криза, па чак и криза Српске православне цркве, итд.

Врло тешка економска криза привремено се ублажава новим задуживањима код међународних финансијских институција, Руске Федерације, Кине и сл. Међутим, ако се највећи део тих нових кредита потроши за одбрану још увек прецењеног валутног курса динара или преко буџета, поставља се питање – како с економске тако и с моралне стране – оправданости њиховог узимања. Поставља се питање да ли је морално, да се поред постојећег огромног спољног дуга, узимају нови кредити у високом износу и да се ти дугови пренесу на будуће генерације. За мене је економски и друштвено неприхватљива прода-

ја Телекома и других преосталих добрих државних и друштвених предузећа, поготову у условима светске економске кризе, јер би се њиховом евентуалном продајом остварио низак приход. И да поновим мудрост старих Латина „Увек мисли о крају”. Обећања која дају званичници и неки *јоғодни* економисти и тзв. економски аналитичари да ће се у наредним годинама раст БДП динамично повећавати немају никакву озбиљну основу. Лако је рећи и обећати да ће се извоз динамично повећавати, да ће се стране директне инвестиције такође динамично повећавати, да ће се инвестирање повећати, да ће се Србија по конкурентности привреде за две године померити на 70. место¹⁵, итд. итд. – али је јасно да та обећања немају никакву реалну основу.

Иако знам да је то у условима наркоманске зависности Србије од страног капитала, пре свега оног из међународних финансијских институција, тешко изводљиво, још једном понављам да би Србија, попут Кине, Пољске, Словеније, Ирске, Туниса, Боцване, требало да формира тим најугледнијих научних радника, како оних који живе у Србији тако и оних који живе у иностранству али су рођени у Србији, који би урадио визију будућег друштвеног и економског система и стратегију привредног развоја, које би се, након свестраног разматрања усавршиле и на парламенту консензусом усвојиле и доследно реализовале. У противном, Србија ће се све више претварати у државу очајног старачког становништва што је, једноставно – недопустиво.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Динкић, Млађан. Интервју, *Полиџика*, 9. 9. 2006.
- Душанић, Јован (2003). Југословенска привреда на почетку трећег миленијума, у зборнику радова истог аутора *Транзиција у Србији – две јоғине јосле*, издање Conssesco Institute, Београд 2003, стр. 67 (текст је први пут објављен у часопису *Финансије*, бр. 1–2, 2001. а оригиналан извор је књига руског академика О. Т. Богомолова *Моя лейтоиисъ ѱереходнойо времени*, Москва, 2000).
- Корак*, април 2010, бр. 58, Београд: Привредна комора Србије; Интервју Божидара Ђелића.
- Здравковић, Мирослав (2009). интервју за *Полиџику* 19. 11. 2009.
- Лабус, М. у *Полиџици*, 11. 2. 2006. и у разговору с новинаром *Полиџике*, 8. 2. 2006.
- Лабус, М. интервју (*Новосџи*, 6. 3. 2004)
- Менцингер, Јоже, Интервју, *Полиџика*, 15. 10. 2001.
- Народна банка Србије, *Сџајџиџиџиџи дџлџџен*, децембар 2008.
- Полиџика* и *Вечерње новосџи*, 20. 2. 2001.
- Полиџика*, 14. 10. 2002.
- Републички завод за развој (2006). *Национална сџираџеџија ѱривреднойо развоја Србије, 2006–2012*, Београд 2006.

15 Тако је 29. марта текуће године, председник Националног савета за конкурентност Б. Ђелић, рекао да је то циљ Србије [*Корак*, април 2010].

- Рибникар, Иван. Интервју, *Политика*, 30. 9. 2002.
- Службени гласник Републике Србије, 16. 3. 2006.
- Стиглић, Џозеф (2002). *Противречности глобализације*, Подгорица: ЦИД, 152–153.
- CES MEKON (2001). (Stojan Stamenković, Dijana Dragutinović, Miloško Arsić i Boško Živković), *Економска политика у 2001. години у оквиру програма опоравак и транзиција привреде SRJ*, у: Зbornik radova *Privredna kretanja i ekonomska politika 2001, Ekonomski anali*, тематски број, април 2001.
- Dinkić, Mlađan (2002). Monetarna политика и реформе банкарског система – резултати у 2001. и планови за 2002, у Зborniku *Економска политика 2001/2002, Ekonomski anali*, тематски број, јануар 2002.
- Dinkić, Mlađan (2002). Реплика на излагања М. Ковачевића и Лј. Маџара, Зbornik *Економска политика 2001/2002, Ekonomski anali*, тематски број, јануар 2002.
- Dušanić, Јован (2002). Србија на добром реформском путу или не, *Економски anali*, тематски број, децембар 2002.
- Đelić, Božidar (2002). Средњорочна економска визија и главне смернице економске политике за 2002, у: Зbornik *Текућа привредна кретања и опције економске политике за 2003, Ekonomski anali*, тематски број, децембар 2002.
- Економски anali*, тематски број, мај 2004.
- Економски anali*, тематски број, мај 2006.
- Економист magazin*, 12. 3. 2001.
- Danas*, 15. 10. 2000.
- Vreme*, 31. 8. 2006, 12.
- Jefferson Institute (2003). *Konkurentnost privrede Srbije*, Београд, 2003.
- Ковачевић, Младен (2002а). Холандски вирус и међу нама, *Privredni pregled*, 2–4. новембар 2002, 5.
- Ковачевић, Милан (2005). Да ли је динар на исправном путу, *Економска misao*, 3–4, 2005.
- Ковачевић, Младен (1973). *Faktori konkurentnosti jugoslovenskog izvoza*, Београд: Институт економских наука и PFV Oeconomica,.
- Ковачевић, Младен (1998), *Економски односи са иностранством и транзиција југословенске привреде* у Зborniku radova *Економски односи са иностранством и транзиција југословенске привреде*, Београд: Научно друштво економиста Југославије.
- Ковачевић, Младен (2001). Ограничења и приоритети економске политике, Зbornik radova *Privredna kretanja i ekonomska politika 2001*, Београд: Научно друштво економиста Југославије и Економски факултет у Београду, 39.
- Ковачевић, Младен (2002), Ефекти постојеће политике валутног курса и либерализације увоза, у: Зbornik *Економска политика 2001/2002, Ekonomski anali*, тематски број, јануар 2002..
- Ковачевић, Младен (2002b). Нуžност напуштања досадашњег концепта економске политике, у: Зbornik *Текућа привредна кретања и опције економске политике за 2003, Ekonomski anali*, тематски број, децембар 2002.
- Ковачевић, Младен (2002b). Нуžност напуштање досадашњег концепта економске политике, *Економски anali*, тематски број, децембар 2002.
- Ковачевић, Младен (2004). Ефекти реформског концепта и економске политике у прошле три и по године, Зbornik *Strategija i efekti reformi u Srbiji, Ekonomski anali*, тематски број, април 2004.

- Kovačević, Mladen (2005). Uzroci i posledice aprecijacije dinara, *Ekonomska misao*, бр. 3–4, 2005.
- Kovačević, Mladen (2006). Stanje i perspektive privrede Srbije, uvodna studija u Zborniku radova *Stanje i perspektive privrede Srbije*, Beograd: Institut ekonomskih nauka i Beogradska bankarska akademija.
- Kovačević, Mladen (2007). Realne i virtuelne performanse Srbije u periodu 2000–2007. godine, u: Zbornik referata, *Tekuća privredna kretanja, ekonomika politike i strukturne promene Srbije 2007/2008*, Beograd: Naučno društvo ekonomista s Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu.
- Kovačević, Mladen (2008). Trendovi, stanje i perspektive ekonomsko-finansijskih odnosa Srbije sa inostranstvom, Zbornik referata *Ekonomsko-finansijski odnosi sa inostranstvom – aktuelna pitanja i perspektive*, Naučno društvo ekonomista sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu.
- Kovačević, Mladen (2010). Privatizacija u začaranim krugovima, u: Zborniku *Kraj privatizacije – posledice po ekonomski razvoj i nezaposlenost u Srbiji*, Beograd: Institut ekonomskih nauka, Beogradska bankarska akademija i Savez samostalnih sindikata Srbije.
- Labus, Miroljub (2002). Elementi ekonomske politike u 2002, u: Zbornik *Ekonomska politika 2001/2002, Ekonomski anali*, тематски број, јануар 2002.
- Madžar, Ljubomir (2002). Politika deviznog kursa, alternativa i dileme, u: Zbornik *Ekonomska politika 2001/2002, Ekonomski anali*, тематски број, јануар 2002.
- Madžar, Ljubomir (2005). Voznesenje dinara, *Ekonomska misao*, br. 3–4, 2005.
- Privredna kretanja i ekonomska politika 2001*, (2001). U: Zbornik radova, *Ekonomski anali*, тематски број, април 2001.
- Privredni pregled*, 3. 7. 2006.
- Privredni pregled*, 3–5. 10. 2008.
- Sekulović, Marko (2009). Tranzicija u ogledalu krize, u: Zbornik radova *Tranzicija u Srbiji i globalna ekonomska kriza*, Beograd: Naučno društvo sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu.
- www.weforum.org 9. 9. 2010.

CAUSES OF THE DEEP ECONOMIC CRISIS IN SERBIA

MLAĐEN KOVAČEVIĆ

University of Belgrade, Economics Department, Belgrade, Serbia

blok29@eunet.rs

SUMMARY: Following the breakup of SFR Yugoslavia, nine years of UN sanctions, disinvestment, a huge refugee influx, inadequate economic policy measures and, especially, NATO's air aggression, Serbia's economy was in a state of catastrophe.

A wrong concept of economic reforms, especially the excessive and abrupt liberalization of imports, a bad privatization model and, particularly, the extreme overvaluation of the dinar resulted in the so-called Dutch disease, which escalated in the 2001-2008 period, throwing Serbia's economy, and especially its industry, into an even worse crisis.

The global economic crisis hit Serbia's economy in various ways. However, Serbia also had some benefits from the crisis, before all in an improvement in terms of trade.

Primarily due to the wrong reform concept, the competitiveness of Serbia's economy has declined in recent years, causing its fall to the 96th place on the World Economic Forum list, down from the 85th place it held two years before. That was a consequence of the worsening economic and social crises, which have mutually reinforced each other.

In order to stem this escalation of its economic and social crisis, Serbia needs to bring together its top scholars, who would create a vision of a future social and economic system, along with an economic development strategy that would be adopted by consensus and faithfully realized.

KEY WORDS: Serbia, economic crisis, causes, concept, reforms, vision, realization